

ÎN LEGĂTURĂ CU RITURILE FUNERARE LA CARPI

DE

GH. BICHIR

Întrucît pregătesc o monografie despre cultura carpică, am aşteptat cu deosebit interes publicarea rezultatelor săpăturilor de la Văleni-Boteşti, jud. Neamţ¹. Citind însă articolul lui I. Ioniţă şi V. Ursache, *Date noi privind riturile funerare la carpo-daci*, apărut în SCIV, 19, 1968, 2, p. 211—225, am constatat că cei doi autori, deşi atacă probleme importante, nu furnizează date suficiente despre necropola de la Văleni-Boteşti şi nici n-au consultat întreaga bibliografie cu privire la această problemă.

Astfel, din articol nu reiese clar dacă la Văleni-Boteşti sînt două necropole sau numai una. Dacă sînt două necropole, care este raportul cronologic dintre ele şi de ce au fost necesare două cimitire pentru o singură aşezare? Care este distanţa dintre cele două necropole etc. Aceste date sînt importante, întrucît se pare că în cadrul necropolelor carpice există o grupare a mormintelor pe zone, lăsînd între zone spaţii libere. Astfel, la Pădureni, cimitirul se grupa în două mari zone, una la nord şi alta la sud; zona nordică cuprindea circa 2/3 din morminte. La Moldoveni-Gabăra, judecînd după plan, grupurile de morminte erau dispuse oarecum circular, în mijlocul cimitirului lipsind mormintele, ca şi între cele două zone de la Pădureni². Nu cumva şi la Văleni-Boteşti este vorba de acelaşi lucru? În articolul citat nu se arată dacă la Văleni-Boteşti s-a constatat gruparea unor morminte pe familii, aşa cum

¹ Folosim denumirea de Văleni-Boteşti (numele satului şi al comunei) şi nu pe aceea de Văleni, cum fac I. Ioniţă şi V. Ursache, pentru a evita confuzia cu alte localităţi, întrucît pe teritoriul României sînt peste 30 de localităţi cu acest nume; 10 se află numai în Moldova, iar două dintre acestea sînt chiar în jud. Neamţ şi una dintre ele a intrat deja în literatura de specialitate. Cf. C. Mătasă, în BCMI, 97, 1938, 1940, p. 24 şi H. Dumitrescu, *Raport asupra săpăturilor de la Văleni, jud. Neamţ*, în *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului naţional de antichităţi în anii 1942—1943*, Bucureşti, 1944, p. 16—17.

² Cf. Gh. Bichir, *Unele observaţii cu privire la necropolele de tip Poieneşti din Moldova şi relaţiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în SCIV, XII, 1961, 2, p. 256 şi urm. La Poieneşti, datorită formei lunguieţe a măgurii, mormintele erau dispuse oarecum pe alei. Cf. R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *Materiale*, I, p. 466 şi Bakó Géza, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 33—37.

s-a observat în celelalte necropole³. Nicăieri în articol nu se consemnează adâncimea la care se aflau mormintele de incinerare. Faptul este important deoarece s-ar găsi și alte explicații pentru oasele puține din mormintele de incinerare și lipsa unor părți din urne, decît aceea a unor practici rituale. Cercetările efectuate la Pădureni (săpături Sebastian Morintz și Gh. Bichir) și Butnărești (săpături Gh. Bichir) au permis să se constate că mormintele mai adînci conțineau oase mai multe decît cele care se aflau mai la suprafață. În unele morminte, oasele neîncăpînd în urnă au fost depuse lângă urnă⁴. Conservarea oaselor (incinerate sau nu) mai depinde și de natura solului, căci se știe că în soluri diferite acizii humici acționează diferit. I. Ioniță și V. Ursache nu spun nimic nici despre starea de conservare a înhumaților, ca să ne dăm seama de acțiunea acizilor humici asupra oaselor incinerate.

Este știut că în unele cazuri au servit drept urne vase deja folosite sau numai părți din vase, dar din fotografia secțiunii 11 reiese că la Văleni-Botești mormintele de incinerare se aflau la adîncime mică și atunci constatarea lui I. Ioniță și V. Ursache, „că în foarte multe cazuri vaselor folosite ca urne le lipsește marginea...”, nu trebuie pusă numai pe seama unor „practici rituale”⁵, ci și pe aceea a fierului de plug și a lucrărilor agricole în general, efectuate de-a lungul secolelor⁶.

Prezentarea planului necropolei și a unui profil care să ilustreze raportul dintre înhumați și incinerati erau lucruri foarte utile pentru înțelegerea situației de la Văleni-Botești. Dată fiind importanța problemelor pe care le tratează, cei doi autori n-au prezentat ilustrația necesară, din care să reiasă că cercei de tip sarmatic sau alte materiale întâlnite la înhumații cu cranii deformate de la Poienesti au apărut și la incinerării de la Văleni-Botești. Mai mult, la materialele ilustrate nu se specifică dacă ele provin din morminte de incinerare sau din morminte de înhumație. Consider că scopul ilustrației nu a fost acela de a ne convinge că la incinerare s-a găsit ceramică carpo-dacică, ci să ne prezinte inventarul cîtorva morminte de înhumație, specificîndu-se dacă sînt morminte de copii, adolescenți sau adulți. La fel, în articol nu se menționează dacă la Văleni-Botești poate fi vorba numai de copii sub șapte ani, ca la Soporul de Cimpie, sau și de adolescenți. Sînt lipsuri pe care anunțarea unui viitor articol despre necropola de la Văleni-Botești nu le poate motiva, întrucît despre această necropolă n-a fost publicat nici un raport de săpături.

Desigur că observații cu privire la articolul *Date noi privind riturile funerare la carpo-daci* se pot face multe, dar cum noi nu intențio-

³ Vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 256 și Bakó Géza, *op. cit.*, p. 33—40.

⁴ Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 255, unde se menționează pentru Pădureni mormintele: 1, 3, 6, 14 și 47. De asemenea, s-a făcut observația că existau oase din toate părțile scheletului. În general mormintele de maturi conțineau oase mai multe decît cele de adolescenți și copii.

⁵ SCIV, 19, 1968, 2, p. 213—214. Întrucît ne vom referi continuu la acest articol și pentru a nu mări numărul notelor, vom da pagina în text.

⁶ Terenul în pantă pe care se află necropola a fost ros de ape și vînt, așa încît mormintele n-au mai rămas la adîncimea lor inițială. Afirmatia celor doi autori că „urnele au fost îngropate de la început cu aceste lipsuri” — e vorba de vase cărora le lipsește buza, total sau parțial (vezi SCIV, 19, 2, 1968, p. 214) — nu poate fi sigură decît pentru unele urne care se aflau la adîncimea la care nu putea pătrunde fierul plugului sau cazmaua.

năm să-l recenzăm, ci să discutăm problema raportului cronologic dintre incineratii și înhumații de la Poienеști și Moldoveni-Gabăra și apartenența etnică a celor înhumați în aceste necropole, nu vom insista asupra lor, decît în măsura în care ele se leagă de problemele enunțate. Lipsind datele necesare, situația de la Văleni-Botești și Săbăoani nu poate fi discutată decît după apariția articolului anunțat.

Considerînd că înhumații din necropola de la Văleni-Botești sînt contemporani cu incineratii, Ioniță și Ursache presupun același raport cronologic și pentru necropolele de la Poienеști și Moldoveni-Gabăra. Dacă pentru Poienеști se încearcă a se da o anumită interpretare poziției stratigrafice a trei morminte, pentru Moldoveni-Gabăra situația nici nu se discută.

După cum este știut, la Poienеști, pe „Dealul Teilor”, au fost identificate urme arheologice din diverse epoci istorice: o așezare de tip Cucuteni A, o necropolă bastarnă (cultura Poienеști-Lukašovka), o necropolă din secolul al III-lea și o așezare de tip Sintana de Mureș-Cerneahov. Existența pe același teren a complexelor amintite a făcut ca nu întotdeauna colectivul condus de prof. R. Vulpe să poată obține date stratigrafice suficiente. Așa se explică faptul că nu s-a putut surprinde raportul stratigrafic dintre așezarea din secolul al IV-lea și necropola carpică⁷. Autorul valoroasei lucrări despre săpăturile de la Poienеști considera așezarea anterioară necropolei și o atribuia carpilor, datînd-o în secolul al III-lea e.n., sfîrșitul ei fiind pus în legătură cu luptele dintre carpi și romani din anii 295—297. Necropola, în care vedea suficiente elemente autohtone, era datată de același cercetător la sfîrșitul secolului al III-lea (post 295—297) și în secolul al IV-lea e.n.; mormintele de înhumatie situîndu-se cronologic în faza ultimă a necropolei, în plin secol al IV-lea⁸.

Situația stratigrafică de la Poienеști, nu întotdeauna suficient de clară, și inventarul mormintelor de înhumatie, în bună parte diferit de acela al mormintelor de incineratie, au făcut ca diverși cercetători să exprime păreri diferite în ceea ce privește raportul cronologic dintre incineratii și înhumați, păreri pe care Ioniță și Ursache nici măcar nu le-au amintit, deși au apărut în publicații de circulație mondială, ca: volumul I din *Istoria României* și periodicele *Dacia* și *SCIV*. Astfel, Sebastian Morintz, într-un studiu publicat în *Dacia*, N.S., III, considera mormintele de înhumatie posterioare celor de incineratie și cobora datarea lor la sfîrșitul secolului al III-lea și eventual începutul secolului al IV-lea, acceptînd pentru incineratii a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.⁹.

Sebastian Morintz ca și toți cercetătorii care s-au ocupat de această problemă, pînă la Ioniță și Ursache¹⁰, considerau că la Poienеști există un cimitir de incineratie carpice și unul de înhumatie sarmatic.

⁷ Vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 262—263.

⁸ Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 460, 497—498. În ultima vreme prof. R. Vulpe a renunțat la vechea datare și atribuire etnică (vezi Gh. Bichir în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 217, nota 82).

⁹ Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 468.

¹⁰ De altfel, I. Ioniță și V. Ursache nici nu analizează inventarul înhumaților de la Poienеști.

Pe această poziție s-a situat de la început și prof. I. Nestor, care spunea în 1960 : „La Poienеști s-a descoperit, pe același loc pe care se găsea și cimitirul carpic de incinerare din secolul al III-lea e.n., un cimitir de înhumare care, după ritual (sarmații foloseau strict înhumarea, după cum carpii tot atât de strict incinerarea cu urne) și unele amănunte de port, aparține sarmaților. Caracterul sarmatic al acestui cimitir este confirmat și de practicarea deformării craniului la unii indivizi îngropați în el. El este aproximativ contemporan cu cel carpic și greu de interpretat, deoarece nu s-au putut face observații precise cu privire la raportul exact în timp dintre ele”¹¹.

Ocupându-ne de situația de la Poienеști am inversat raportul cronologic dintre așezare și necropolă stabilit de prof. R. Vulpe și am arătat că așezarea nu aparținea carpilei din secolul al III-lea, ci culturii Sintana de Mureș-Cerneahov din secolul al IV-lea, iar necropola este anterioară așezării și aparține carpilei¹². În ce privește raportul cronologic dintre înhumare și incinerare, pornind de la unele observații stratigrafice consemnate de R. Vulpe în lucrarea sa, am formulat părerea că înhumările sînt anteriori incinerărilor, considerînd distanța în timp dintre aceste două categorii de morminte destul de mică. Am dat atunci mormintele de înhumare la mijlocul secolului al III-lea, iar pe cele de incinerare în a doua jumătate a aceluiași secol (între mijlocul secolului al III-lea și anii 295—297)¹³. În sprijinul anteriorității mormintelor de înhumare față de cele de incinerare notăm situația constatată la mormintele nr. 97, 130, 290 și 342.

Căutînd să arate că situația de la Poienеști este identică cu cea de la Văleni-Botești, I. Ioniță și V. Ursache încearcă să interpreteze diferit de noi situația stratigrafică a trei din cele patru morminte menționate mai sus. Astfel, ei recunosc că mormîntul nr. 97 este suprapus de un mormînt de incinerare, iar în ceea ce privește mormintele 290 și 342, ei spun că „nu se află într-un raport stratigrafic precis față de mormintele de incinerare respective” și mormîntul nr. 130 suprapune el un mormînt de incinerare (p. 220).

Să luăm pe rînd mormintele în discuție și să comparăm textul prof. R. Vulpe cu interpretarea dată de I. Ioniță și V. Ursache. Într-întîi, cu privire la mormîntul nr. 97, părerile noastre coincid, ne vom ocupa numai de celelalte trei cazuri: M 130, M. 290 și M. 342.

Mormîntul 130 (descriere R. Vulpe)¹⁴. „Înhumare. Nivel 1,10 m. Schelet de copil, întins cu fața în sus, cu brațele pe lingă corp, orientat VSV-ENE, cu capul la VSV. Lung de 1,20 m. Oasele au fost în parte răscolite ulterior (sublinierea noastră). Astfel, o jumătate de mandibulă și una din clavicule s-au găsit la 0,20 m deasupra bazinului. De asemenea, brațul drept a fost mutat de la locul său (fig. 193). Lingă urechea stîngă s-a găsit un cercel de bronz (de tip sarmatic n.n.)... Deasupra soldului drept (subl. ns.) se afla un pandantiv de fier în forma unui coșuleț cilindric..., iar între genunchi, un vîrf de cuțit de fier... Este posibil ca pandativul și cuțitul, ținînd seama de aspectul ruginii

¹¹ I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 678.

¹² Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 262—263, 269 și 271.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Materiale*, I, p. 356—358 și fig. 193—195.

lor care pare a arăta o trecere prin foc, să fie străine de acest mormint, provenind de la o urnă de incinerare distrusă. Această circumstanță ar fi de natură să explice și deteriorarea unei părți din schelet¹⁵ încheie R. Vulpe.

Din această descriere Ioniță și Ursache trag concluzia că „mormintul de înhumare a distrus un mormint de incinerare mai vechi”, iar deranjarea parțială a înhumatului s-a petrecut ulterior și s-ar explica „printr-o răscolire a pământului cu un prilej neprecizabil” (p. 222). Principala obiecție adusă de cei doi autori părerii prof. R. Vulpe că mormintul de incinerare a deranjat pe cel de înhumare, părere acceptată și de noi, o constituie lipsa urnei sau „a oaselor calcinate puse grămadă”, căci teoria care se face cu privire la virful de cuțit nu poate fi luată în considerare. Obiecția că nu s-a găsit urna sau oasele calcinate poate fi adusă și în cazul că acceptăm anterioritatea mormintului de incinerare față de cel de înhumare, întrucât în acest caz trebuiau să se găsească pe fundul gropii cioburi din urnă și oase calcinate, căci cei care au săpat groapa nu erau să adune numai cioburile și oasele calcinate și să lase pandantivul-căldărușă și virful de cuțit. Reiese astfel că lipsa cioburilor din urnă și a oaselor calcinate¹⁵ nu poate folosi ca argument nici uneia dintre teze.

Hotărâtoare în această problemă ni se pare prezența pandantivului-căldărușă de fier „*deasupra șoldului drept*”, chiar lângă zona unde lipseau și oasele scheletului. Acest lucru arată că pandantivul nu putea proveni decît de la un mormint care a suprapus și deranjat scheletul. De ce nici pandantivul și nici virful de cuțit, măcar unul dintre ele, nu s-au găsit sub oasele scheletului, ci unul de-asupra oaselor „*pe șoldul drept*”, iar altul alături de oase. Cum putea ajunge pandantivul-căldărușă pe șoldul drept, dacă incineratul ar fi fost anterior înhumatului? Prezența virfului de cuțit mai departe de zona deranjată a oaselor nu poate constitui o problemă (atîta vreme cît n-a fost găsit sub schelet), deoarece datorită dimensiunilor lui mici putea să ajungă acolo și printr-un gang de animal. Dacă la argumentele noastre adăugăm și părerea prof. R. Vulpe, care a descoperit mormintul, este lesne de înțeles de ce am susținut și susținem anterioritatea înhumatului față de incinerat.

Mormintul 290 (descriere R. Vulpe)¹⁶. „Înhumare. Nivel 0,70. Distrus. Schelet de copil, din care s-au găsit numai craniul și cîteva oase răzlețe. Orientarea V—E, cu capul la V. *Scheletul a fost distrus poate cu prilejul săpării mormintului de incinerare nr. 280* (subl. n.), care în acest caz ar fi relativ mai recent — conchide R. Vulpe —. Urna 280 se află la 0,60 m spre E. În jurul scheletului nu s-a constatat nici un obiect”. În interpretarea lor, I. Ioniță și V. Ursache consideră distanța de 0,60 m dintre urnă și schelet „*mult prea mare*” pentru ca marginea gropii în care fusese depusă urna să fi ajuns a deranja scheletul. În al doilea rînd, ei spun că scheletul se afla la adîncimea de 0,70m, iar fundul urnei la numai 0,60 m și deci mormintul de incinerare nu putea să deranjeze scheletul mormintului 290. Dacă lucrurile ar sta așa,

¹⁵ A fost probabil un mormint de incinerare fără urnă ale cărei oase au fost descompuse de acizii humici.

¹⁶ *Materiale*, I, p. 398—399.

desigur că cei doi cercetători ar avea dreptate, dar în lucrarea prof. R. Vulpe (text p. 395 și ilustrație, fig. 295 sus) se spune clar că adâncimea urnei mormintului de incinerare nr. 280 este de 0,77 m și nu de 0,60 m. Fiind deci cu 7 cm mai adânc, mormintul de incinerare putea să-l deranjeze pe cel de înhumare, care se afla la numai 0,70 m adâncime.

Obiecția adusă de I. Ioniță și V. Ursache că distanța de 0,60 m dintre urnă și înhumat este „mult prea mare” nu rezistă criticii, atâta vreme cît ea nu reprezintă distanța dintre cele două gropi de morminte. ci distanța dintre urnă și oasele păstrate¹⁷. În această situație, părerea prof. R. Vulpe că scheletul M. 290 a putut fi distrus cu prilejul săpării mormintului de incinerare ni se pare justă, iar opinia lui Ioniță și Ursache „că groapa mormintului de incinerare nu putea să deranjeze scheletul 290” nu poate fi acceptată.

Mormîntul 342 (descriere R. Vulpe)¹⁸. „Înhumare. Nivel 0,57 m. Schelet de adult, întins, cu fața în sus, cu brațele pe lângă corp, orientat NV—SE, cu capul la NV. Craniul turtit prin efectul presiunii, cu tendința de întoarcere spre dreapta. Lungimea scheletului 1,68. Oasele complete, cu excepția extremităților citorva din coastele libere și a citorva falange de la miini și de la picioare. Nici un obiect de inventar. În țărina de umplutură a mormintului și printre oase s-au constatat cioburi din categoriile poroasă și cenușie superioară, din secolele III—IV e.n. Scheletul este astfel mai nou decît aceste cioburi, probabil din secolul IV e.n.”.

De data aceasta, în *SCIV*, 19, 2, 1968 se acceptă părerea prof. R. Vulpe că scheletul este mai nou decît cioburile, dar fără a putea argumenta temeinic acest lucru din lipsă de elemente concrete¹⁹.

În interpretarea pe care am dat-o în 1961 situației mormintului 342 am ținut seama de faptul că în momentul cînd a redactat lucrarea prof. R. Vulpe considera așezarea (de tip Sîntana de Mureș) anterioară cimitirului și o data în secolul al III-lea, iar cimitirul era datat în secolul al IV-lea. În felul acesta, cînd spunea că cioburile sînt anterioare mormintului, prof. R. Vulpe se gîdea că pot fi legate de așezarea pe care o considera mai veche. Inversînd situația stratigrafică și demonstrînd că așezarea aparține culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov și este mai nouă decît cimitirul, am inversat și raportul dintre cioburile din „umplutura” mormintului și schelet.

Desigur că este greu de precizat care cioburi provin din stratul de cultură și care din umplutura gropii mormintului, atîta vreme cît limitele gropii n-au fost prinse și nu s-a putut observa că stratul de cultură de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov suprapune cimitirul și, respectiv, mormîntul.

¹⁷ De altfel trebuie reținut faptul că niciăieri în lucrarea prof. R. Vulpe nu se menționează că s-a prins conturul gropilor la înhumați și nici nu se dau dimensiunile gropilor.

¹⁸ *Materiale*, I, p. 412—413.

¹⁹ Notăm, de exemplu, părerea autorilor că cioburile în discuție ar putea aparține secolului al III-lea și nu secolului al IV-lea, lucru imposibil de dovedit atîta vreme cît nu s-au văzut cioburile, și în descrierea prof. R. Vulpe nu se vorbește decît de cioburi cenușii și poroase, ambele specii ceramice întîlnite atît în secolul al III-lea, cît și în secolul al IV-lea.

Nu trebuie să uităm, de asemenea, că baza stratului de cultură de tip Sintana de Mureș-Cerneahov se afla în medie la 0,50 m²⁰, iar scheletul la numai 0,57 m. Dacă adîncimea medie era de 0,50 m, înseamnă că în unele zone baza stratului de cultură putea fi și mai jos; era suficientă o ușoară albiere de strat ca cioburile să ajungă la schelet²¹. Așa încît, noi considerăm ca mai probabilă ipoteza că cioburile provin din stratul de cultură și nu din „umplutura” gropii mormîntului, al cărui contur n-a putut fi precizat. Că cioburile (poroase și cenușii) nu provin de la o urnă de incinerare, așa cum ar înclina unii să creadă²², este clar, deoarece diversitatea lor respinge o asemenea presupunere și, autorul săpăturilor de la Poienеști ar fi consemnat acest lucru, așa cum a făcut-o la alte morminte. Deci, în cazul de față, nefiind vorba de întretăiere de morminte, M. 342 trebuie scos din discuție.

Din situația prezentată reiese că în necropola de la Poienеști nu sînt date stratigrafice care să ateste că înhumații sînt contemporani cu incinerării, așa cum caută să susțină I. Ioniță și V. Ursache. Singurele observații stratigrafice care există pledează în favoarea ipotezei că mormintele de înhumare pot fi mai vechi decît cele de incinerare. Problema care se pune însă este aceea de a ști precis în ce măsură observațiile făcute la cîteva morminte sînt valabile pentru toți înhumații. Dacă cei doi autori ar fi consultat studiul nostru din *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 177—224, apărut înainte ca *SCIV*, 19, 2, 1968 să intre la tipar, ar fi constatat că noi nu respingem în principiu contemporaneitatea mormintelor de incinerare cu cele de înhumare, numai că acest lucru trebuie dovedit pe alte criterii decît cele stratigrafice.

Într-o comunicare ținută în cadrul Institutului de arheologie în ianuarie 1965²³, discutînd problema cronologiei necropolelor de tip Poienеști și pornind de la analiza unor piese de inventar și în special a fibulelor de tip „D” descoperite în perimetrul necropolei și provenind, așa cum notează prof. R. Vulpe, din morminte distruse, arătăm că, dacă aceste fibule provin din morminte de înhumare, va trebui să considerăm mormintele de înhumare contemporane cu cele de incinerare²⁴. De altfel și în 1961 am datat mormintele de înhumare apropiate în timp de cele de incinerare; mormintele de înhumare le-am data la mijlocul secolului al III-lea e.n., iar pe cele de incinerare carpice în a doua jumătate a acestui secol²⁵.

Cu totul altfel se prezintă situația din necropola de la Moldoveni-Gabăra, despre care nu s-au publicat decît două rapoarte de săpături sumare și ale căror date cu privire la unele piese de inventar sînt puse la îndoială de autorii săpăturilor de la Văleni-Botești. Din rapoartele de săpături redactate de Iulian Antonescu reiese că la Moldoveni-Gabăra

²⁰ Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 243.

²¹ Sau „printre oase” cum se specifică în textul original; albierea stratului de cultură în acest punct fiind favorizată și de tasarea umpluturii gropii mormîntului.

²² Vezi I. Ioniță și V. Ursache, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 221.

²³ Cf. Gh. Bichir, în *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 489, nota 1 și p. 508, nota 54, unde se dă și titlul comunicării.

²⁴ Vezi și *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 206.

²⁵ Cf. *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 263, 269 și 271.

s-au descoperit 65 de morminte de incinerare și 17 de înhumare; dintre acestea din urmă doar trei sînt de oameni maturi, iar restul de copii.

În 1961, cînd ne-am ocupat de necropolele de tip Poienestî și de relațiile acestor necropole cu lumea sarmată, am combătut teza conform căreia la Moldoveni-Gabăra am avea de-a face cu înhumări de crani izolate care ar constitui „indicile unor sacrificii umane” și am arătat că sînt înhumări obișnuite de copii, ale căror schelete au fost descompuse de acizii humici²⁷. În legătură cu raportul cronologic dintre înhumări și incinerări spuneam: „Raportul cronologic dintre înhumări și incinerări la Gabăra, din lipsă de observații stratigrafice, rămîne să fie stabilit pe baza studierii inventarului”. Totuși, în funcție de unele fibule găsite la înhumări și incinerări și a întretăierii dintre două morminte²⁸, înclinam spre ipoteza că mormintele de înhumare pot fi anterioare celor de incinerare, urmînd ca cercetările viitoare să infirme sau să confirme această ipoteză.

Deci noi am formulat o ipoteză în funcție de datele cunoscute în 1961, urmînd ca ea să fie confirmată de cercetările viitoare. În măsura în care săpăturile de la Văleni-Botești vin și arată că înhumările sînt contemporane cu incinerările, va trebui să acceptăm această contemporaneitate și pentru Moldoveni-Gabăra, dar cu mențiunea că la Văleni-Botești lipsesc elementele sarmatice întîlnite la Moldoveni-Gabăra, după cum spun autorii săpăturilor de la Văleni-Botești. De altfel, este știut că noi acceptăm teza lui D. Protase că mormintele de înhumare din necropola de la Soporul de Cîmpie (este vorba de copii sub șapte ani sînt contemporane cu cele de incinerare și aparțin toate aceleiași comunități daco-romane²⁹ și n-am vedea de ce ne-am opune unei situații similare pentru necropola de la Moldoveni-Gabăra. Numai că trebuie specificat că la Soporul de Cîmpie în mormintele de înhumare lipseau elementele sarmatice și s-a găsit ceramică dacică lucrată cu mina (va cu brîu alveolar), cită vreme la Moldoveni-Gabăra întregul inventar cu excepția cănițelor cenușii lucrate la roată (întîlnite nu numai în mediul carpic, ci și în numeroase complexe sarmatice din România și vestul U.R.S.S.)³⁰, este sarmatic, considerînd drept exacte datele consemnate de Iulian Antonescu în raportul său de săpături.

În legătură cu apartenența etnică a înhumărilor din necropolele de la Poienestî și Moldoveni-Gabăra s-au emis păreri diferite.

Astfel, pornindu-se de la prezența craniilor deformate și a unor piese de inventar, toți cercetătorii români și străini, pînă la I. Ioniț

²⁶ Iulian Antonescu, în *Materiale*, VII, p. 455—457 și D. Protase, în *Dacia*, N.S. VI, 1962, p. 190.

²⁷ Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 266—267 și 270—271.

²⁸ *Ibidem*, p. 260—261 și 267. La incinerările de la Gabăra s-au găsit fibule cu piciorul întors pe dedesubt (*Materiale*, VII, p. 454 și fig. 6/1) ca și la incinerările de la Poienestî (*Materiale*, I, p. 437—438). În schimb, fibulele cu piciorul întors pe dedesubt lipseau din mormintele de înhumare din cele două necropole.

²⁹ Cf. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii* (București, 1966, p. 56 și Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, p. 217.

³⁰ Amintim mormintele sarmatice de la Tecuci, Focșani, Cioinagi, Largu, Căscioarele Bocani (R. S. S. Moldovenească) etc.; vezi Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 264, unde se dau și trimiterile respective.

și V. Ursache, au atribuit mormintele de înhumatie de la Poienesti sarmatilor³¹.

Din bibliografia citată la nota 31 se constată că nu numai Gh. Bichir și D. Protase au considerat mormintele de înhumatie de la Poienesti sarmatice, așa cum reiese din articolul lui I. Ioniță și V. Ursache³², care atribuie carpilor și mormintele de înhumatie cu crani deformate de la Poienesti.

În ceea ce privește înhumatii de la Moldoveni-Gabăra, părerile au fost împărțite. Astfel, unii cercetători au considerat că avem de-a face cu modificarea ritului de înmormintare la carpi sub influența gotilor sau a sarmaților³³, iar alții, că avem de-a face cu morminte sarmatice³⁴. Personal, influențat și de situația de la Poienesti, am susținut ultima teză. În argumentarea noastră ne bazăm pe o serie de elemente de rit, ritual și unele piese de inventar, ce-și găseau analogii pînă la identitate în complexe sarmatice descoperite pe teritoriul României și în U.R.S.S. și nu erau întîlnite în lumea carpică. Este vorba de forma gropilor, poziția și orientarea scheletelor, prezența în morminte a șiragurilor de mărșee, a amuletelor de os, a unui clopoțel de bronz, a unui vîrf de săgeată etc.³⁵. De altfel, remarcăm în 1961 că „atunci cînd studiem inventarul găsit în mormintele de înhumatie trebuie să ținem seama de elementele specifice numai sarmaților și cele specifice numai carpilor, pentru a determina caracterul etnic al necropolei, și în judecarea acestei situații să nu luăm în considerație elementele comune celor două grupuri de populații diferite ca etnic, dar care au conviețuit pe același teritoriu”. Printre piesele de inventar găsite la Moldoveni-Gabăra, comune și carpilor și sarmaților, aminteam cănița cu toartă și perlele de coral, calcedoniul și sticla. În schimb, brățara, clopoțelul, vîrf de săgeată și numeroasele mărșee găsite nu numai în regiunea gîtului, unde erau purtate ca șiraguri, ci și în regiunea picioarelor (acestea din urmă fiind cusute la poalele vestmintelor, după cum specifică Iulian Antonescu), sînt elemente care-și găsesc analogii numai în mediul sarmatic.

În ultimul raport de la Moldoveni-Gabăra se subliniază, de asemenea, că în mormintul 204 „sticla (este vorba de amulete și mărșee) este înlocuită cu oase de rozător, șlefuite”, lucru întîlnit obișnuit tot în mormintele sarmatice³⁶. Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că nici la Poienesti și nici la Moldoveni-Gabăra nu s-au găsit în nici un mormint de înhumatie podoabe de argint carpice, lucrate în tehnica fili-granului (destul de numeroase în mormintele de incineratie) și nici măcar vase poroase dacice. I. Ioniță și V. Ursache, neputînd contesta caracterul

³¹ I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 678; Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., II, p. 468; idem, în *Dacia*, N.S., V, p. 411; Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 262 și urm.; idem, în *Dacia*, N.S., XI, p. 215—220; D. Protase, în *Dacia*, N.S., VI, p. 191—192; Gh. Diaconu, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 330, 336 și urm.; E. A. Rikman, *Les Sarmates récents entre le Dniestr et le Danube*, Moscova, 1964, p. 6.

³² *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 212.

³³ Iulian Antonescu, în *Materiale*, VII, p. 453, 457 și B. Mitrea, în *Istoria României*, I, 1960, p. 637.

³⁴ Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 263—271; D. Protase, în *Dacia*, N.S., VI, p. 191—192; Gh. Diaconu, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 338—339 și E. Rikman, *op. cit.*, p. 6.

³⁵ Vezi datele în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 263—267.

³⁶ Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., III, p. 458, fig. 6/7 și A. P. Abramova, în *SA*, 3, 1968, p. 119, fig. 6/5, ca să ne referim numai la cea mai nouă lucrare sovietică.

sarmatic al elementelor menționate de noi, pun la îndoială datele furnizate de raportul lui Iulian Antonescu, spunind: „În cel de-al doilea raport privind săpăturile de la Gabăra-Moldoveni, dintr-o eroare, un clopoțel de bronz și o brățară cu trei șiruri de proeminențe din mormintul de incinerare nr. 59, ca și un vîrf de săgeată găsit într-o așezare din apropierea cimitirului, au fost atribuite unor morminte de înhumare” (p. 223). Autorii articolului nu spun dacă numeroasele mărgel găsite în dreptul picioarelor celor șase înhumați (M. 202, M. 204, M. 208, M. 215, M. 226 și M. 227) au fost descoperite cu adevărat în aceste morminte sau provin și ele din alte complexe din apropierea necropolei. În măsura în care datele furnizate de raportul de săpături de la Moldoveni-Gabăra nu sînt exacte, va trebui să renunțăm la ipoteza noastră, dar înainte de toate așteptăm ca autorul săpăturilor de la Moldoveni-Gabăra să spună care este adevărul cu privire la această necropolă, căci cele amintite de I. Ioniță și V. Ursache nu pot fi puse pe seama unei simple erori de redactare.

Întrucît la Moldoveni-Gabăra situația a devenit neclară, iar la Văleni și Săbăoani materialele sînt nepublicate, vom discuta numai situația de la Poieniști.

În necropola de la Poieniști s-au descoperit 23 morminte de înhumare: șase de adulți și 17 de copii. Nouă schelete au craniile deformate șapte de copii și două de adulți³⁷. Deci afirmația că la Poieniști sînt numai copii cu craniile deformate nu este exactă. Așa cum am menționat la nici un înhumat de la Poieniști și nici în celelalte necropole carpice nu s-au găsit podoabe lucrate în tehnica filigranului și nici vase dacice lucrate cu mîna. Din contra, la Poieniști s-a descoperit în cinci morminte de înhumare (două cu craniile deformate) un tip de cercel³⁸ neîntîlnit în mormintele de incinerare carpice și care își găsește analogii numai în mediul sarmatic³⁹. Nici colanul (*torques*) de bronz din mormintul de înhumare nr. 347, cu craniu deformat⁴⁰, nu-și găsește analogii în mediul carpo-dacic.

Singurele elemente comune mormintelor de incinerare și înhumare sînt cănițele cu toartă⁴¹ și unele tipuri de mărgel, lucru explicabil dacă se ține seama de conviețuirea celor două seminții, carpi și sarmați, pe același teritoriu. Faptul că în unele morminte de incinerare carpice s-au descoperit oglinzi de tip sarmatic nu ne dă dreptul, considerăm noi, să susținem că în cazul cimitirelor de tip Poieniști inventarul sarmatic „nici să nu poată fi acceptat ca un criteriu pentru determinarea etnică”⁴².

³⁷ Mormintele 97 și 332 aparțineau unor indivizi de 12—14 ani (M. 97) și 11—14 ani (M. 332). Adulții au vîrsta de 40 și respectiv 30—35 ani (cf. Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S. XI, p. 215 și nota 78).

³⁸ Vezi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 347, fig. 169; p. 357, fig. 194/3; p. 408, fig. 328 p. 414, fig. 342/6,7 și p. 415, fig. 343/2.

³⁹ M. Părducz, în *ArchHung*, XXVIII, 1944, pl. XXX/3; *ibidem*. XXX, 1950, p. XXXI/2; XXXIV/10; XLII/3,4; LIII/2; LXXVI/1 și Gh. Diaconu, *Tîrgșor...*, p. 26 și notele 30—31 și pl. X/5,6.

⁴⁰ R. Vulpe *op. cit.*, p. 416, fig. 346. Pentru analogii în mediul sarmatic (*torques* cu mărgel), vezi M. Părducz, în *ArchHung*, XXX, 1950, pl. LXXXII/1.

⁴¹ Pentru prezența lor în mediul carpic și sarmatic vezi Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 264, unde se dă lista complexelor în care s-au descoperit asemenea vase.

⁴² Vezi I. Ioniță și V. Ursache, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 223.

Este știut că oglinzile sarmatice apar relativ rar și în mormintele sarmatice, iar în necropolele carpice ele nu sînt documentate decît în faza mai timpurie a acestei culturi denumită de noi Pădureni-Vîrteșcoiu și lipsesc în necropolele de la Poieniști și Moldoveni-Gabăra, care aparțin etapei tîrzii a culturii carpice⁴³. Deci lipsa sau prezența oglinzilor sarmatice, privită izolat, fără a se ține seama de alte piese de inventar și în special de elementele de rit și ritual funerar, nu poate fi luată în considerație la determinarea etnicului, așa cum nici prezența unui vas dacic sau roman într-un mormînt nu ne dă dreptul întotdeauna să considerăm că cel înmormîntat a fost dac sau roman. Ne mulțumim să amintim situația de la Spanțov, unde în mormîntul nr. 10 de înhumatie s-a descoperit o ceașcă dacică și totuși cel înhumat aici nu este dac, deoarece ritul și ritualul funerar, ca și craniul deformat al celui înhumat, se opun acestei interpretări. În acest caz, ceașca dacică indică existența în regiune a populației dacice⁴⁴. În situația de la Poieniști însă, cînd la unele morminte de înhumatie cu craniu deformat s-au găsit piese neîntîlnite în nici un mormînt de incineratie carpic (ne referim la cercei, torques și la amuletele din dinți de animal)⁴⁵, nu mai putem spune că inventarul acestor morminte, cuplat cu elementele de rit și ritual funerar și cu obiceiul deformării craniului, n-ar putea servi drept criteriu pentru determinarea etnicului celui înhumat.

Din informațiile pe care le avem, nici la Moldoveni-Gabăra și nici la Văleni nu s-au găsit schelete cu cranii deformate. Lipsa lor la Moldoveni-Gabăra, necropolă contemporană cu cea de la Poieniști, infirmă ipoteza lui Ioniță și Ursache că, în ultima etapă a culturii Poieniști, carpii au adoptat de la sarmați și obiceiul de a-și deforma craniul. Analogiile care se pot face între necropolele de la Poieniști și Moldoveni-Gabăra merg pînă la identitate (fibule, obiecte de podoabă, torți zoomorfe etc.)⁴⁶. De altfel, această contemporaneitate este acceptată și de I. Ioniță și V. Ursache, cînd spun : „Descoperirea unor obiecte de factură sarmatică în cimitirele de la Poieniști și Gabăra-Moldoveni arată că într-o fază mai tîrzie a culturii Poieniști (subl. n.) autohtonii și-au însușit unele elemente de civilizație sarmatică” (p. 223). Cîtă vreme în pagina următoare cei doi autori, nemaiputînd justifica lipsa craniilor deformate din necropola de la Moldoveni-Gabăra, lasă să se înțeleagă că necropolele de la Poieniști și Moldoveni-Gabăra nu sînt contemporane. Iată textul : „În ceea ce privește deformarea intenționată a craniilor... pare să fi fost adoptată cu timpul și de carpo-daci. În acest fel s-ar putea explica și de ce n-au fost găsite schelete cu cranii deformate nici la Văleni, nici la Gabăra-Moldoveni, ci numai în cimitirul de la Poieniști, adică

⁴³ Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 260—262; idem. în *Atti del VI Congresso internazionale delle scienze preistoriche*, III, Roma, 1966, p. 77. Vezi datele cu privire la oglinzile de tip sarmatic descoperite în complexele carpice, în *Dacia*, N.S., XI, p. 208—211 și în *Danubius*, I, 1967, p. 120.

⁴⁴ Cf. I. Nestor, în *Revue roumaine d'histoire*, 3, 1964, p. 389. Mormîntul nr. 10 de la Spanțov aparține unei femei sarmate (cf. Dardu Nicolăescu-Plopșor, în *Revista muzeelor*, IV, 2, 1967, p. 107).

⁴⁵ Pentru amuletele din dinți de animale vezi *Materiale*, I, p. 346, fig. 168/1; p. 380, fig. 256/1.

⁴⁶ Vezi analiza detaliată la Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 260—262 și în *Dacia*, N.S., XI, p. 215, 219.

în faza ultimă a acestei culturi” (subl. n.). Deci ar reieși de data aceasta că nu necropolele de la Poienеști și Moldoveni-Gabăra sînt contemporane, cum se susține la p. 223, ci cele de la Văleni-Botești și Moldoveni-Gabăra (p. 224), deși deosebirile dintre aceste necropole sînt subniate chiar de Ioniță și Ursache la pp. 219—220, cînd constată că Văleni lipsesc elementele sarmatice (prezente la Moldoveni-Gabăra și Poienеști) și susțin datarea mai timpurie a acestei necropole.

Ipoteza lui I. Ioniță și V. Ursache, conform căreia deformarea intenționată a craniilor a putut fi adoptată și de carpo-daci, este greu de acceptat, atunci cînd ținem seama de apariția acestui obicei la triburile sarmatice și de momentul cînd apar pe teritoriul carpic sarmatice care practicau deformarea artificială a craniului. Din literatura de specialitate se știe că obiceiul deformării artificiale a craniului este documentat în Asia centrală, la începutul erei noastre⁴⁷. Astfel, în zonele munților Tian-Șan și Pamir și pe valea râului Talas s-au descoperit schelete cu cranii deformate, aparținînd grupului de populații „kenkol” populații cu trăsături mongoloide, care după părerea cercetătorului A. Bernștam ar aparține federației hunilor⁴⁸. După anul 200, obiceiul deformării artificiale a craniului este întâlnit și la unele grupe sarmatice din regiunea Volgăi și abia în secolele III—IV pătrund la vest de Nipru sarmații (roxolani și alani) care practicau deformarea artificială a craniului. Ioachim Werner sublinia încă din 1956 numărul relativ mare descoperirilor de cranii deformate din secolele III—IV e.n. la est de Nipru. Părerea acestui învățat că asemenea descoperiri nu se întîlnesc la vest de Nipru mai devreme de începutul secolului al V-lea e.n. nu mai poate fi susținută⁴⁹. Pe teritoriul României nu se cunosc morminte sarmatice cu cranii deformate care să ceară o datare sigură mai timpurie de mijlocul secolului al III-lea e.n., așa cum arată descoperirile de la Tîrșor, Focșani, Călărași, Tatina, Trușești, Poienеști și Șimand.

Dacă cele mai timpurii morminte sarmatice cu cranii deformate descoperite în România sînt datate la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., atunci cum mai putem admite părerea lui Ioniță și V. Ursache că „toate observațiile... duc la interpretarea mormintelor de copii cu cranii deformate (am arătat că sînt și de matre

⁴⁷ Joachim Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1951, p. 5—18; pl. 69, harta 1 și pl. 73, harta 9, și Tadeusz Lewicki, în *Materiały archeologiczne*, VI, Krakow, 1967, p. 25—31.

⁴⁸ A. N. Bernștam, în *MIA*, 26, 1952, p. 60—72. Recent cercetătorul polonez Tadeusz Lewicki a emis ipoteza că grupul „kenkol” care prezintă trăsături antropologice mongoloide —hunce ar putea aparține, din punctul de vedere al limbii și culturii, grupului sarmatice care a asimilat o serie de elemente tîrce și mongole (vezi, *op. cit.*, p. 30—31).

⁴⁹ Cf. Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S. III, p. 466 și I. Nestor, în *Rapports du 3e Congrès international des sciences historiques*, Stockholm, 1968, II, Stockholm-Göteborg-Lund, psala, 1960, p. 130.

⁵⁰ Cf. Gh. Diaconu, *Tîrșor...*, p. 29, unde se susține datarea necropolei sarmatice de la Tîrșor la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. Pentru Focșani, Călărași, Tatina și Trușești, vezi toate datele la Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., III, p. 465—467. După o analiză minuțioasă, Sebastian Morintz datează mormîntul sarmatic de la Focșani în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. (*loc. cit.*); N. Chidioșan, *Contribuții la cunoașterea cimitirului sarmatic de la Șimand* (text pregătit pentru tipar), p. 5, unde se susține datarea mormîntului cu craniu deformat „la finele secolului al III-lea e.n.”. O comunicare în legătură cu acest cimitir a fost prezentată și la Sesiunea științifică a muzeelor, decembrie 1964.

de la Poienești nu aparțin sarmaților, ci populației băștinașe, care, după o îndelungată vecinătate și conviețuire pe anumite teritorii — cu triburile sarmatice, începuse să practice și acest obicei” (p. 224).

Conviețuirea carpo-sarmatică a fost într-adevăr îndelungată (încă din secolul al II-lea e.n.), dar cu triburile sarmatice care nu practicau deformarea artificială a craniului. Chiar dacă am căuta să datăm unele morminte sarmatice cu craniu deformat din România mai timpuriu de mijlocul secolului al III-lea e.n., ne opresc nu numai unele piese de inventar, ci și considerații de ordin general istoric. Astfel, G. Vernadsky consideră că deformarea artificială a craniului era practică „numai la copiii nobililor” și trebuie să fi avut un caracter magic⁵¹. Pornind de la această teză, susținută și de alți cercetători, și ținând seamă de faptul că cele mai vechi morminte cu cranii deformate în mediu sarmatic nu sînt mai timpurii de anul 200, trebuie să admitem că pentru generalizarea obiceiului deformării artificiale a craniului (practicat inițial numai de aristocrația tribală) și în rîndul altor pătri sociale au trebuit să treacă cel puțin cîteva decenii, pentru a se ajunge la situația întîlnită în secolele III—IV, în regiunea de la est de Nipru⁵². În funcție de aceste observații, sarmații care practicau deformarea artificială a craniului nu puteau pătrunde pe teritoriul țării noastre cu mult timp înainte de mijlocul secolului al III-lea e.n.; cei mai mulți dintre ei au pătruns probabil la vest de Prut, o dată cu ocuparea stepelor nord-pontice de către goți. De altfel nu trebuie să uităm că nici iazigii și nici roxolanii timpurii n-au practicat deformarea artificială a craniului, caracteristică numai sarmaților tîrzii. Deformarea artificială a craniului a devenit frecventă la alani și huni și a fost practică pînă tîrziu de unele neamuri turco-mongole, după cum reiese din descrierea geografului arab Al-Mokaddasi și din alte cercetări⁵³. În funcție de datele expuse mai sus, rămînem la părerea noastră mai veche că la Poienești avem de-a face cu morminte sarmatice, indiferent dacă ele sînt anterioare celor de incinerație sau contemporane cu acestea. Dovezile arheologice și izvoarele literare care pledează în favoarea unei conviețuiri carpo-sarmatice le-am expus în studiul nostru din *Dacia*, N.S., XI (p. 215—220) și nu mai insistăm asupra lor.

Nu negăm contemporaneitatea mormintelor de incinerație cu cele de înhumăție de la Văleni-Botești și nici posibilitatea ca ele să aparțină carpilor, ci numai vrem să arătăm că situația de contemporaneitate a celor două categorii de morminte nu reprezintă „un argument în favoarea apartenenței carpo-dacice a mormintelor de înhumăție de la Văleni”, cum consideră I. Ioniță și V. Ursache (p. 220), deoarece după opinia lor „ar fi greu de admis ca două grupuri etnice, cu obiceiuri de înmormîntare atît de deosebite, să folosească în același timp același loc pentru îngroparea morților”.

Descoperiri arheologice care să contrazică această părere sînt multe, dar noi ne vom limita să amintim numai cîteva dintre ele, făcute pe terito-

⁵¹ Georges Vernadsky, *Essai sur les origines russes* (trad. din l. engleză), I, p. 94—95. Titlul original al lucrării: *The origins of Russia*, Oxford, 1959.

⁵² Vezi Ioachim Werner, *op. cit.*, p. 12.

⁵³ Vezi datele la Tadeusz Lewicki, *op. cit.*, p. 27—31. La p. 28 se arată că acest obicei a fost practicat pînă în secolele XIII—XIV e.n.

riul României, deși exemple numeroase ar putea fi date și din alte spații geografice. Astfel, la Ciumești, jud. Satu-Mare, Vlad Zirra a descoperit în cadrul aceleiași necropole și morminte de înhumatie și morminte de incineratie aparținând *celților* (înhumați și incinerati) și *dacilor* (incinerati)⁵⁴. În necropola elenistică și romană de la Histria au fost identificate, de asemenea, morminte de incineratie și înhumatie aparținând unor grupuri etnice diferite: eleno-romani, autohtoni și sarmați⁵⁵. Amintim de asemenea necropola de la Gherăseni, unde Gh. Diaconu a identificat morminte de înhumatie, atribuite neamurilor vizigot-sarmatice (aspectul Sintana de Mureș) și morminte de incineratie, atribuite populației autohtone dacice⁵⁶. De altfel, este bine cunoscută situația necropolelor de tip Sintana de Mureș-Cerneahov, unde alături de nemuri germanice sînt întîlniți sarmați și autohtoni⁵⁷. Iată deci populații de caracter etnic diferit care au folosit aceeași necropolă. Exemplele se pot înmulți pentru perioadele următoare, dar ne oprim aici.

Nouă ni se pare firesc ca, pentru epoca migrațiilor în special, să întîlnim în cadrul acelorași așezări și necropole populații de origini diferite, căci oamenii, trăind și luptînd împreună, adesea atacînd împreună imperiul roman, cum făceau carpii și sarmații, trebuiau să conviețuiască.

După părerea noastră, sarmații n-au constituit niciodată o populație majoritară pe teritoriul Moldovei și nu s-au putut comporta ca niște cuceritori față de aceste teritorii stăpînite de carpi, deoarece este știut că la mijlocul secolului al III-lea e.n. carpii erau mai puternici și decît goții, după cum ne informează Petrus Patricius (*Fr. Gr. Hist.*, IV, 186). Presați la răsărit de goți, noii stăpîni ai stepelor nord-pontice, constrînși la sud și vest de măsurile luate de romani prin întărirea *limes*-ului dunărean și a frontierelor Daciei, cît și de faptul că pentru mai multă siguranță carpii nu le-au mai dat voie să circule oriunde, sarmații s-au văzut nevoiți nu numai să recunoască hegemonia carpică, ci o bună parte din ei să devină sedentari sau semisedentari⁵⁸, muncind și luptînd alături de carpi. Și desigur, cu timpul, o parte din sarmați s-au contopit în sinul comunității carpice. Iată de ce cunoașterea strictă a trăsăturilor somatice a geto-dacilor din Latène este foarte importantă, pentru a se compara situația cu realitățile din secolele III—IV.

Susținînd originea sarmatică a înhumațiilor de la Poienеști, noi nu excludem posibilitatea existenței înhumației la carpi, știut fiind că pentru necropola de la Soporul de Cîmpie am acceptat încă de la început că copiii înhumați acolo aparțin comunității daco-romane, deoarece

⁵⁴ Cf. Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1966, p. 7—54 și 105—109 și I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 75—76, 79—81.

⁵⁵ Petre Alexandrescu, în *Histria*, II, București, 1966, p. 143—282.

⁵⁶ Gh. Diaconu, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 197 și urm. și informații suplimentare de la același cercetător.

⁵⁷ Pentru prezența sarmaților în necropolele de tip Sintana de Mureș-Cerneahov vezi și M. S. Velicanova, în *Антропологический сборник*, III, 1961, p. 26—52 și Dardă Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 107—108.

⁵⁸ Și cercetătorii sovietici susțin că, în diverse regiuni, unele grupe de sarmați se ocupau deopotrivă cu agricultura și păstoritul, ducînd o viață sedentară sau semisedentară. Vezi datele la E. A. Rikman, *op. cit.*, p. 2—12 și M. I. Viazmitina, în *Вопросы Скифо-Сарматской Археологии*, Moscova, 1952, p. 243.

inventarul permite această interpretare, lucru ce nu se poate spune despre înhumății de la Poienești și Moldoveni-Gabăra, în al căror inventar sînt elemente sarmatice. Pentru a se dovedi existența înhumăției la carpi va fi necesară și expertiza antropologică a înhumăților din necropolele carpice și a înhumăților din complexe sigur sarmatice, pentru a se compara rezultatele și determina tipurile antropologice⁵⁹. Desigur, munca este anevoioasă, întrucît înhumăția nu este bine documentată nici la geto-daci⁶⁰, pentru a se cunoaște sigur trăsăturile somatice ale geto-dacilor, iar, pe de altă parte, elementele mediteranoide, puse în general pe seama autohtonilor, sînt întilnite, într-o proporție foarte redusă, și la unele serii sarmatice⁶¹.

Va trebui văzut dacă înhumății maturi prezintă aceleași caractere somatice ca și copiii și în ce măsură înhumății maturi pot fi alogeni, iar copiii înhumăți progenituri rezultate din căsătoria dintre sarmați și carpi, populații care au conviețuit pe același teritoriu aproximativ două secole. În măsura în care metisajul nu va putea fi dovedit, va trebui presupus că înhumăția a fost practică și în Latène-ul geto-dacic și a fost moștenită de purtătorii culturii Poienești de la strămoșii lor traco-daci. Va trebui văzut, de asemenea, de ce unii carpi își înhumau copiii și de ce alții și-i incinerau, căci incinerarea copiilor este bine documentată în cadrul necropolelor de tip Poienești⁶². Sînt desigur cauze de ordin religios și cultural, a căror explicație nu se poate da fără a se executa expertiza antropologică.

Problema este cu atît mai complexă, cu cît într-o serie de necropole (Bărboasa, 242 morminte; Sohodor-Horgești, 52; Cioara-Oncești, 16; Pădureni, 77; Virteșcoiu, peste 50; Butnărești, 18, numai din săpături sistematice etc.) au apărut morminte de incinerare și nici un înhu-

⁵⁹ Rezultatele obținute vor trebui comparate și cu observațiile făcute la sarmații din Ungaria și vestul Uniunii Sovietice.

⁶⁰ Datele amintite de I. Ioniță și V. Ursache (vezi *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 225) nu sînt concludente, întrucît cultura Lipița s-a dezvoltat la periferia lumii geto-dace și situația de acolo nu este valabilă întru totul pentru Dacia propriu-zisă. De altfel, descoperirile de la Lipița nu reflectă nici situația de la periferia lumii geto-dace în general, așa cum arată necropola tumulară de la Zemplin din Slovacia, unde s-au descoperit numai morminte de incinerare, care aparțin sigur dacilor. Mormintele de la Poiana-Tecuci și Zimnicea, amintite de cei doi cercetători, aparțin secolului al IV-lea î.e.n. și asupra lor au unele îndoeli chiar descoperitorii însăși. Astfel, la Poiana-Tecuci este vorba de morminte în cadrul așezării și unele dintre morminte au fost găsite în „poziții dezordonate” și reprezentau, după părerea prof. R. Vulpe, „cadavre părăsite în dărîmăturile unei așezări devastate de război” sau „victime de război” (cf. R. Vulpe, în *SCIV*, 1950, 1, p. 50—51; *SCIV*, II, 1951, 1, p. 188—189 și *Istoria României* I, 1960, p. 231). În mormintările considerate de prof. R. Vulpe normale, conțineau schelete în poziție chircită și nu întinsă, cum apar în mod obișnuit la Valeni-Botești și Moldoveni-Gabăra. Necropola getică de la Poiana-Tecuci se află lângă cetățuie, afectînd o parte din actualul sat, și conține morminte de incinerare în tumuli, după cum specifică prof. R. Vulpe (*SCIV*, III, 1952, 1, p. 209—210). Deci, în rezumat, putem spune că la Poiana-Tecuci (folosim mereu Poiana-Tecuci și nu simplu Poiana, pentru a nu se confunda cu Poiana-Dulcești) și Zimnicea constatăm „practicarea în anumite împrejurări neclare și a ritului înhumăției”, așa cum sublinia prof. I. Nestor în 1948 (cf. *Studii*, I, 1949, p. 123). În judecarea problemei ritului funerar la geto-daci, trebuie să ținem seama și de faptul că în Halstattul târziu, respectiv cultura Bîrșești-Ferigile, se practica numai incinerarea.

⁶¹ Cf. Dardu Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 107.

⁶² Cf. Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, p. 217 și Dardu Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 105. Pentru incinerarea copiilor în Latène-ul geto-dacic, vezi I. Nestor, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 98.

mat⁶³. E drept că aceste necropole n-au fost cercetate în întregime. Dar numărul mormintelor de la Bărboasa (242) și Pădureni (77), depășește pe acela al necropolelor de la Poienеști (62) și Moldoveni-Gabăra (65). La Butnărești, în toată livada, proprietarul locului n-a dat de nici un înhumat, iar noi în cele șapte secțiuni, deși am săpat pînă la 2,20 m, nu am descoperit decît morminte de incinerare și se știe că în toate necropolele în care s-au descoperit înhumați aceștia nu erau la adîncime prea mare: Văleni-Botești, între 0,65—1 m; Săbăoani, între 0,25—0,30 m, iar la Moldoveni-Gabăra, între 0,40—1,10 m.

De notat că în necropolele în care au apărut înhumați lipsesc oglinzile de tip sarmatic, iar în cele în care s-au descoperit numai incinerări (Pădureni, Bărboasa, Virteșcoiu, Butnărești, Dumitrești-Gălății), s-au găsit asemenea piese. Ținînd seama de faptul că la Pădureni și Butnărești oglinzile au fost găsite întregi, în morminte cu urne și capac conținînd un inventar relativ bogat, se poate conchide că ele indică mai degrabă situația materială a celui înhumat (de obicei femeii)⁶⁴, decît anumite practici rituale obligatorii, împrumutate de carpi de la sarmați. Oglinzile erau purtate probabil de femeile mai cochete și înstărite din societatea carpică ca niște medalioane-amulete atîrnate de gît, cu partea ornamentată (tamga-ua) în exterior și suprafața lustruită (oglinzile propriu-zise) în interior. Oglinzile aveau desigur și o semnificație magico-apatropaică și ele continuau să-l ocrotească pe proprietar și după moarte. Procurate la început pe calea schimbului, din mediu sarmatic, ele au fost lucrate cu timpul și în așezările dacilor liberi, așa cum arată descoperirea făcută de Vlad Zirra în așezarea de la București-Militari, unde a găsit un tipar întreg de turnat oglinzi și alte trei fragmente provenind de la trei tipare diferite⁶⁵. Deci la București-Militari a existat un adevărat atelier de turnat oglinzi, meșterii putînd fi deopotrivă sarmați sau autohtoni. Nu este lipsit de importanță să amintim că, pînă în prezent, oglinzile sarmatice au apărut în complexe carpice (așezări și necropole), dateate în prima jumătate și la mijlocul secolului al III-lea e.n., vreme care corespunde perioadei de maximă înflorire a puterii economice și militare a carpilor.

Se poate susține astfel că oglinzile, folosite la început numai de sarmați, au devenit cu timpul bunuri culturale și ale păturii mai înstărite daco-carpice, iar absența sau prezența acestor oglinzi dintr-o așezare sau necropolă carpică (uneori întîmplătoare) nu întotdeauna vorbește de lipsa sau prezența influenței sarmatice, atîta vreme cît aceste piese au început să fie vehiculate de către daco-carpi înșiși. Notăm de exemplu prezența oglinzilor sarmatice în așezarea de la Poiana-Dulcești (Siliște), localitate situată la numai cîțiva kilometri de Văleni-Botești și ocupînd o poziție dominantă față de așezarea și necropolă de la Văleni-Botești, unde lipsesc asemenea piese.

⁶³ Pentru Bărboasa, Sohodor-Horgești și Cioara-Oncești, datele ne-au fost furnizate de V. Căpitanu, lucru pentru care îi mulțumim și pe această cale. Pentru celelalte necropole vezi Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, p. 197 și în *Danubius*, I, p. 116, unde se arată că, după unii informatori locali, la Virteșcoiu s-ar fi descoperit circa 100 de morminte.

⁶⁴ Pe teritoriul U.R.S.S. s-au găsit oglinzi sarmatice și în unele morminte de bărbați (cf. E. I. Solomonik, *Сарматские знаки Северного Причерноморья*, Kiev, 1959, p. 38).

⁶⁵ Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, p. 209—211.

Un caz similar oglinzilor de tip sarmatic din cadrul culturii Poienesti s-a intamplat cu pumnalele de tip scitic (*akinakes*) în cadrul culturii Birsesti-Ferigile, care nu mai indică prezența etnică scitică în necropolele acestei culturi.

Așa încît, pînă la publicarea expertizei antropologice cu privire la înhumății de la Moldoveni-Gabăra, Văleni-Botești și Săbăoani (situația de la Poienesti o cunoaștem în parte, grație amabilității antropologului Dardu Nicolăescu-Plopșor) și a intrării în circulație a materialelor arheologice descoperite în aceste necropole (publicarea sau accesul la ele, în special a celor de la Văleni și Săbăoani), este greu a se trage concluzii definitive cu privire la existența biritualismului la carpi.

În stadiul actual al cercetării noi rămînem la părerea că înhumății de la Poienesti sînt sarmați. O dovedesc cele nouă cranii deformate (copii și maturi) și piesele de inventar amintite, neîntîlnite la nici un incinerat și după cunoștințele noastre nici la înhumății din celelalte necropole. Din acest punct de vedere situația de la Poienesti se apropie mai mult de cea de la Tîrșor. Numărul înhumăților din necropolele sarmatice de la Poienesti și Tîrșor este aproximativ același (23 morminte Poienesti și 20 morminte Tîrșor). Aproximativ același este și numărul craniilor deformate (nouă Poienesti și opt Tîrșor)⁶⁶. Tipul de cercel amintit și unele tipuri de mărgelile descoperite la Poienesti sînt cunoscute și la Tîrșor. Nici la Poienesti și nici la Tîrșor n-au fost descoperite morminte cu catacombe sau nișe și nici săbii de tip sarmatic. Ambele cimitire sînt aproximativ contemporane și suprapuse de morminte de incinerare aparținînd populației autohtone și de complexe de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov; așezare la Poienesti, necropolă la Tîrșor.

Desigur că s-ar putea obiecta că la Tîrșor s-au descoperit piese sarmatice neîntîlnite la Poienesti (trei oglinzi de tip sarmatic, un clopoțel, ceramică etc.) și că inventarul mormintelor de la Tîrșor este mai bogat decît al înhumăților de la Poienesti. Dar toate acestea pot fi motivate de starea socială a înhumăților, de regiunea unde au pătruns, cînd și de unde au pătruns sarmații și nu trebuie să uităm că situația sarmaților din Moldova, dominată de prezența masivă a carpilor, diferea oarecum de aceea a sarmaților din Muntenia.

În încheiere, amintim că părerea noastră în ceea ce privește atribuirea etnică a înhumăților cu cranii deformate de la Poienesti nu se modifică nici în cazul în care acceptăm contemporaneitatea celor două categorii de morminte (incinerăți și înhumăți), căci nu putem subscrie la teza conform căreia carpii ar fi practicat deformarea artificială a craniului, obicei caracteristic populațiilor nomade, iar nu celor ancestral sedentare.

⁶⁶ Gh. Diaconu, *Tîrșor...*, p. 19—29; idem, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 323—343. Gh. Diaconu spune că la Tîrșor „aproape 50% din schelete prezintă deformări artificiale ale craniilor”.

À PROPOS DES RITES FUNÉRAIRES CHEZ LES CARPES

RÉSUMÉ

Sont prises en discussion les conclusions auxquelles ont abouti I. Ioniță et V. Ursache, dans l'article *Date noi privind riturile funerare la carpo-daci* (Nouvelles données concernant les rites funéraires chez les Carpo-Daces) paru dans SCIV 19, 1968, 2.

Après avoir souligné les points faibles de cet article on précise la situation stratigraphique de la nécropole de Poieniști en démontrant l'absence de données stratigraphiques attestant la contemporanéité des tombes d'inhumation, au squelette à crâne déformé, de Poieniști (départ. de Vaslui) et des tombes d'incinération. Les seules observations stratigraphiques faites pour quelques tombes viennent renforcer la thèse formulée par Gh. Bichir en 1961 (v. SCV, XII, 1961, 2, p. 253—271), à savoir que les tombes d'inhumation sont antérieures à celles d'incinération. Toutefois, attendu qu'il soit possible que les observations stratigraphiques enregistrées, au cas des trois tombes, ne reflètent pas la situation générale de la nécropole, Gh. Bichir ne repousse pas d'emblée la contemporanéité des tombes d'inhumation (sarmatiques) et d'incinération (carpiques), mais il montre que ce fait doit être étayé aussi d'autres critères que ceux d'ordre stratigraphique (v. Dacia, N. S., XI, 1967, p. 177—224).

Dans le même ordre d'idée on repousse l'affirmation de I. Ioniță et V. Ursache, selon laquelle les Carpes auraient pratiqué la déformation des crânes dès la seconde moitié du IIIe siècle.

Partant de la découverte de neuf squelettes à crânes déformés (sept d'enfants et deux d'adultes) de Poieniști-Vaslui, coutume pratiquée par les populations nomades (Sarmates, Huns, etc.), mais inconnue à celles ancestralement sédentaires, et en se fondant sur la découverte de certaines pièces du mobilier des tombes d'inhumation (boucles d'oreilles, torques et amulettes à dents d'animaux), absentes dans les tombes d'incinération carpiques, mais présentes uniquement en milieu sarmatique (analogies dans les tombes sarmatiques de Roumanie, Hongrie et URSS), Gh. Bichir opine qu'il s'agit, au cas des crânes déformés, de Sarmates et non point de Carpes, comme il est soutenu dans SCIV, 19, 1968, 2.

Dans l'article on mentionne également le fait qu'aucune tombe d'inhumation de Poieniști n'a livré de pendentifs en argent travaillés selon la technique du filigrane (fréquents dans les tombes d'incinération carpiques) ou de vases daciques travaillés à la main. A l'appui de son point de vue Gh. Bichir apporte nombre d'arguments d'ordre archéologique et historique et soutient la thèse de la cohabitation des Carpes et des Sarmates.

En raison de l'absence de données, la situation des nécropoles de Văleni et Săbăoani n'a pu être discutée ici.